Broederschap in de levenspraktijk. Kunst en broederschap

Henriette Roland Holst-van der Schalk en H.P. Berlage

bron
Henriette Roland Holst-van der Schalk en H.P. Berlage, *Broederschap in de levenspraktijk. Kunst en broederschap*. Servire, Den Haag z.j. [ca. 1933]

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/rola003broe01_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

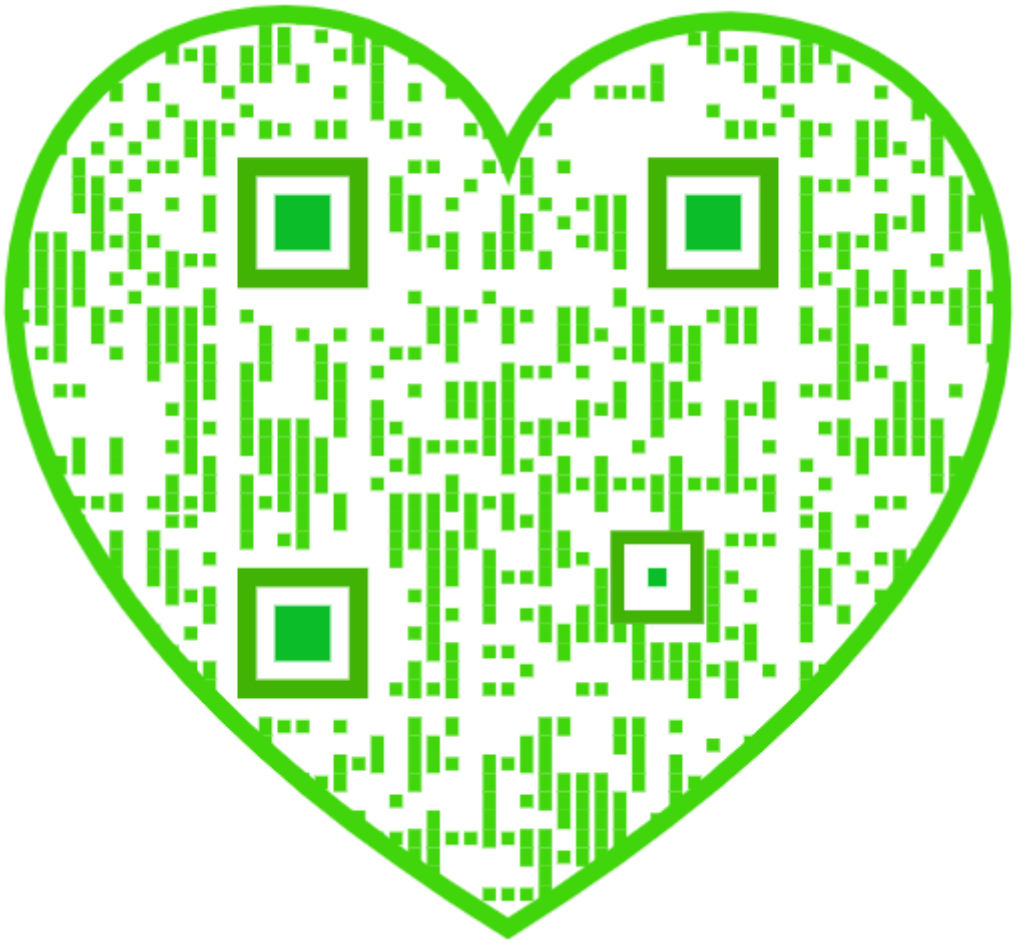

Henr. Roland Holst
Broederschap in de levenspraktijk

Inleiding.

Dit boekje bevat de beide voordrachten die op de conferentie van de Broederschapsfederatie op 21 en 22 Mei in de School voor Wijsbegeerte te Amersfoort werden gehouden. Gaarne vat ik hier in het kort samen wat door mij ter inleiding werd gezegd van deze conferentie, die bedoelde het broederschapsbesef in de wereld te versterken door hernieuwde bewustwording van de motieven waardoor de bij de federatie aangesloten groepen en vereenigingen bij hun arbeid worden geleid.

Het was ons een groot voorrecht op deze conferentie de beide kunstenaars welkom te mogen heeten, die hun leven aan de uitbeelding van de broedersschapsgedachten wijden, de een in woord, de ander in bouwwerk, en er aan te herinneren hoe zij reeds vroeger, niet alleen ieder afzonderlijk op eigen terrein, maar te samen in een grootsch, profetisch visioen deze gedachte tot uiting brachten: het *Pantheon der Menschheid,*[1] deze temidden van het vreeselijk oorlogsgeweld, in 1915 ontstane conceptie, waaruit de hunkering opklinkt naar een internationale meestergemeenschap, een universeele broederschap.

Hoe zeer de jaren na den oorlog dit visioen hebben trachten te vernietigen als een dwaze, idealistische utopie, hoe ver wij van de verwerkelijking van een dergelijk monument in het heden verwijderd zijn, deze profetie is niet vergeefs geopenbaard. Zij heeft verwante gedachten en verwachtingen in ons versterkt of gewekt. De Broederschapsfederatie deelt deze visie en

1) Dr. H.P. Berlage. *Afbeeldingen van de ontwerpen voor het Pantheon der Menschheid* met een bijschrift in verzen door Henriette Roland Holst - van der Schalk. Rotterdam, W.L. en J. Brusse's Uitgeversmaatschappij, 1915.

wenscht zich te geven aan den arbeid, noodig voor den opbouw van deze Tempel der Menschheid. Dat Mevrouw Roland Holst - v.d. Schalk en Dr. H.P. Berlage op de gehouden conferentie als gidsen wilden optreden en ons wegen wijzen waarlangs wij dit doel kunnen naderen werd door ons ten zeerste gewaardeerd. Moge thans de lectuur van hun voordrachten wederom velen opwekken om medearbeiders te worden bij den opbouw van een samenleving, waarin broederschap het cement is.

Amersfoort, Januari 1933.

Dr. R. MIEDEMA.

I.

Ons innerlijk, zoowel als ons uiterlijk leven, - dat is onze verhouding tot onze medemenschen, - wordt beheerscht door onze karakterhouding.

Er zijn slechts twee karakter-houdingen; en wel eene, waarbij de ikdienstigheid, en eene waarbij de wijdienstigheid overheerscht. Volkomen zuiver zal men beide zeer zelden aantreffen. Volslagen egoïsten, menschen die zich uitsluitend om hun eigen ik bekommeren, zijn er gelukkig niet vele op de wereld. Nog veel zeldzamer zijn de menschen, in wien de vlam van het wijgevoel alle zelfzuchtige motieven heeft verteerd. Zulke menschen zijn de religieuze en zedelijke genieën, wier verschijning een lichtend spoor op aarde achter laat.

Wijdienstig noemen wij de karakterhouding - al is zij dit dan ook niet absoluut, - wanneer in een mensch het gevoel van zijn saamhoorigheid met anderen sterker is dan zijn neiging, zich zelf tot middelpunt te maken, sterk genoeg om hem alle goede dingen, die hij voor zich zelf verlangt, ook te doen verlangen voor anderen, - sterk genoeg ook, om te maken, dat die dingen hem niet bevredigen, zoo hij ze alléén voor zich zelf kan verkrijgen en nog minder, zoo zijn eigen genot daarvan tot gevolg heeft, anderen van dat genot uit te sluiten. Verder behoort tot de karakterhouding van den wijdienstigen mensch, dat hij niet alleen lijdt maar ook handelt, gedreven door het verlangen, zijn medemenschen al datgene te verschaffen, wat hij voor zichzelven begeert. Anders gezegd: hij poogt hen te dienen, en voelt het als van zelfsprekend, dit te doen. Hij kan niet anders, omdat hij zich met hen samen-hoorig voelt. Hij voelt, dat hij en zij enkel bestaan in en als een verband; dat zij te samen een gemeenschap vormen. Samenhoorigheidsgevoel is gemeenschapsgevoel.

Het al dan niet beleven van het gemeenschapsgevoel

is niet enkel een kwestie van den persoonlijken aanleg. Het is ook, in hooge mate, een kwestie van den maatschappelijken vorm. De aard der samenleving bepaalt de karakterhouding van de groote meerderheid der eenlingen. Zij bepaalt haar niet absoluut, maar wel overheerschend. Zij bepaalt haar als regel, waarop uitzonderingen altijd voorkomen.

Een tijd lang hebben de wetenschappen, die zich met den innerlijken mensch en de menschelijke samenleving bezighouden: psychologie, ethnologie, sociologie, veel strijd gevoerd over de vraag, of het ikgevoel dan wel het wijgevoel het oorspronkelijke gevoel is in den mensch. Heden is die strijd beslist ten gunste van het wijgevoel. In het kleine kindje, in den zuigeling, is het gevoel van de bestaande gemeenschap tusschen hem en zijn moeder of verzorgster, primair. Het vat die gemeenschap op als absoluut En de eerste ervaring, dat zulk een absolute gemeenschap niet bestaat, beteekent voor het kleine kind een grievende teleurstelling, 'n ondragelijk gevoel van bedrogen te zijn in zijn onvoorwaardelijk geloof aan de trouw van den ander, een gevoel van aan-zich-zelf overgelaten te worden. De los-wikkeling der persoonlijkheid uit de oergemeenschap, het kleine oer-wij, dat moeder-en-kind omsluit, gaat nimmer zonder pijn en strijd. Geschiedt die loswikkeling ruw of slechts onvoorzichtig, dan kan zij een psychische wond achterlaten in het onderbewuste, die nooit volkomen geneest. Zooals voor het kleine kind, zoo is het ook voor den primitieven mensch: zijn geloof in de gemeenschap is absoluut, deze is immers het eenige, wat voor hem bestaat. Een ‘ik’ kent hij nog niet; hoe zou hij dan ikdienstigheid kunnen kennen? Alle dingen, die aan het leven waarde geven, worden in de primitieve samenleving gemeenschappelijk beleefd, materiëele zoowel als ideeële. De primitieve mensch kan zijn maaltijd niet met smaak nuttigen, wanneer anderen dien niet met hem deelen. Darwin

werd op zijn reizen in Vuurland getroffen door het feit, dat de leden van sommige stammen alles wat men hun schonk, onmiddellijk onder elkaar verdeelden, zonder er zich rekenschap van te geven dat het geschonkene in sommige gevallen, b.v. zoo dit 'n snoer kralen of een lap stof was, door die verdeeling waardeloos werd. Enkel door de saamhoorigheid die tusschen de leden van primitieve menschelijke gmeenschappen bestaat, werd het menschelijk leven van den socialen kant zoozeer beschermd, dat het zich kon bestendigen en omhoogplanten, zooals het van den individueelen kant op dezelfde wijze beschermd werd, door de saamhoorigheid tusschen moeder en kind.

In het mooie werk van Kropotkin, ‘Onderling Hulpbetoon’, waarin de schrijver met behulp van tallooze voorbeelden aantoont, hoe niet de ‘strijd om het bestaan’, maar de onderlinge hulp de voornaamste faktor is geweest tot de bestendiging, versterking en verheffing der levende wezens - planten, dieren en menschen - wijdt hij speciale aandacht aan de bijzondere vormen, die dit onderling hulpbetoon in menschelijke gemeenschappen op bepaalde trappen van sociale ontwikkeling aangenomen heeft. Vooral onder de, in primitief kommunisme levende, landbouwvolken was het samenhoorigheidsbesef sterk en levend genoeg, om zonder dwang-van-boven, zonder staat en staats-organen, zonder politie en justitie het regelmatig funktioneeren der gemeenschap en haar organen te verzekeren. In dergelijke gemeenschappen is de publieke opinie de macht, die o.a. de zeer samengestelde organisatie der geslachtelijke verhoudingen door allen doet respekteeren, ondanks de groote zelfbeheersching, die dit van den primitieven mensch eischt.

Maar ook op hoogere trappen van kultuur is 't gemeenschapsgevoel de ethisch-sociale grondslag der samenleving. Dit gevoel doorzingt en doorglanst het middeleeuwsche katholicisme; het bepaalt voor een groot deel vorm en inhoud der dorpsgemeente op het platteland en

der gildenorganisatie in de steden. Alle wanorde, onveiligheid en gevaren ten spijt, die het leven in de middeleeuwen bedreigden, gaf het feit, van deel uit te maken van een aantal kleinere gemeenschappen, die allen te samen weer een groote, algemeene gemeenschap vormden, den middeleeuwschen mensch een gevoel van rust en verbondenheid, dat de moderne mensch niet meer kent.

De toeneming van het privaat-bezit, en van de daarmee samengaande onleschbare dorst naar rijkdom, dringt het gemeenschapsgevoel wel terug, verzwakt het. maar roeit het niet onmiddellijk uit. Kropotkin geeft een voorbeeld uit het leven van een Eskimostam. bij welke, nu ruim een halve eeuw geleden, de verschillen van bezit tusschen de leden reeds tamelijk groot waren, Het kwam bij dien stam wel voor dat zij, die zich door den ruilhandel in verloop van tijd voor hun doen aanzienlijke rijkdommen, zooals pelzen, sieraden en wapens, verschaft hadden, op een goeden dag een groot feestmaal gaven aan nabestaanden en vrienden. Aan het einde van het feest schonken zij al hun bezittingen aan hun stamgenooten weg, aldus sprekende: ‘nu zijn wij weer arm als de armsten onder u. maar toch zijn wij rijk, immers wij hebben uw vriendschap terug gewonnen.’

Het gemeenschapsgevoel van den primitieven mensch is buitengewoon krachtig. Letterlijk alles wat aan het leven inhoud geeft: vreugde en smart, arbeid en feestelijkheid, gevaar en veiligheid, overwinning en nederlaag, wordt gemeenschappelijk beleefd en krijgt daardoor een zekere wijding. De religieuze en de sociale gevoelens zijn nog niet gescheiden. De oorspronkelijke wij-dienstigheid is in dergelijke omstandigheden een vanzelfsprekende karakterhouding, die niet op een ander beginsel in den mensch veroverd behoeft te worden en waarin niets verdienstelijks steekt. Wederzijdsche hulp is de dagelijksche praktijk des levens.

Daarentegen is het menschelijk gebied, waarover het

samenhoorigheids-gevoel zich uitstrekt, in de primitieve samenleving beangstigend klein. De gens, de stam, de mark, het dorp, de gilde, op hoogere trappen van beschaving ook de stad, - zij vormen de gemeenschap, waar de mensch als bezield organisme in wortelt, waar aan hij verbonden is met alle vezels van zijn wezen. Daar buiten ligt misschien nog een neutrale zône; of wel begint direkt, zonder overgang, het vijandige gebied, aan welks grenzen het gemeenschapsgevoel ophoudt te werken. De ontwikkeling der techniek, die van het nationaliteitsgevoel en die van het staatkundig leven hebben, in onderlinge wisselwerking, door de eeuwen heen 't gebied steeds uitgebreid, waarover het menschelijk samenhoorigheidsgevoel zich uitstrekt, tevens echter dit gevoel zèlf onder de leden der gemeenschappen verzwakt. Wel hebben het christendom, en ook de andere groote ethische godsdiensten, altijd als zedelijke norm de absolute, onbegrensde geldigheid van dit gevoel geëischt; aan dien eisch is echter slechts bij uitzondering gevolg gegeven. De maatschappelijke en geestelijke ontwikkeling heeft in het algemeen een verloop genomen en tot toestanden geleid, waarmee de, zelfs gebrekkige en gedeeltelijke, vervulling van dien eisch, onvereenigbaar gebleken is.

II.

Sedert de Renaissance voltrekt zich een fundamenteele verandering, zoowel in de algemeene levenshouding der eenlingen als in het karakter der maatschappij. Deze beide veranderingen loopen evenwijdig.

Het kapitalisme komt op, niet enkel als een ekonomisch stelsel, dat winst tot de voornaamste drijfveer van de produktie maakt, maar als een algemeen, de geheele maatschappij, doordringend beginsel, dat konkurrentie in de plaats stelt van samenwerking, de belangentegenstellingen tusschen de verschillende sociale

groepen der bevolking tot het uiterste verscherpt; dat hebzucht, winsthonger en machtsbegeerte (macht vooral als middel, om rijkdom deelachtig te worden) mateloos opjaagt in den mensch. Dit is de eene vorm waarin de verandering, die in de laatste eeuwen in het sociale milieu, in de samenleving, plaats vindt, door den mensch werd en wordt waargenomen.

De andere, met de eerste nauw verband houdende vorm, is de opkomst van het individualisme. De eenling wikkelt zich ook geestelijk uit de gemeenschap los. Hij krijgt besef van zichzelf als eene op zich zelf staande eenheid.

Hij beleeft niet meer uitsluitend, of voornamelijk, gemeenschapswaarden, maar gaat persoonlijke waarden beleven. Het oude besef van saamhoorigheid verflauwt in de menschen, maar sterft niet. Het leeft in hen voort als het verlangen naar het verloren paradijs, verlangen weer te rusten in den schoot der gemeenschap. Het katholicisme komt, op zijn eigen gebied: dat van het religieuze leven, aan dat verlangen tegemoet, terwijl de protestantsche kerken aan het, in den mensch nieuw-opkomende verlangen, zich innerlijk te konstitueeren als souvereine eenheid, meer bevrediging geven. De mensch leert, individueele waarden beleven. Hij leert daar trotsch op zijn, hij vindt daarin een nieuwe vreugde. Maar ook een nieuwe smart. Voor den eenling, die niet langer rust aan het hart eener gemeenschap, valt de innerlijke eenzaamheid open. Nergens, in geen enkel oogenblik van zijn bestaan, kan hij haar ontvluchten. De mensch maakt van den nood een deugd. Hij leert trotsch te zijn op zijn eenzaamheid en op de pijn, die hij door haar lijdt. In zijn kunst, in zijn filosofie, verheerlijkt hij die pijn. Hij maakt van de eenzaamheid een afgod.

Zóó omvatte de verandering, die in de laatste eeuwen over de menschheid kwam, zoowel het maatschappelijk milieu als de karakterhouding der eenlingen.

Beide faktoren werkten in dezelfde richting. Beide

werkten onophoudelijk op elkaar in. De uitkomst dier dubbele werking kon geen andere zijn dan een verschuiving van het kerngevoel der persoonlijkheid. Het zwaartepunt, dat in het *wij* lag, werd verschoven naar het *ik.* Het *ik* ging alles op zichzelf betrekken, het werd voor zijn eigen besef het middelpunt der wereld. Het verloor zelfs de herinnering aan gemeenschappelijk beleefde waarden. Het verloor zelfs het vermogen, voor anderen te verlangen, dat wat het verlangde voor zich zelf; hoeveel te meer het vermogen, voor die anderen offers te brengen. Het stelde niet langer de vriendschap van hen, met wien het geacht werd, ééne gemeenschap te vormen, boven het bezit van geld en goed.

Dit alles was vooral het geval met hen, die door de maatschappelijke verandering omhoog werden geheven: de leden der opkomende burgerlijke klasse. Een nieuwe, cynische leus kwam op met betrekking tot het maatschappelijk leven, de leuze ‘ieder voor zich’, waaraan, als een troost voor hen, die onder den voet werden geloopen, weliswaar werd toegevoegd: ‘en God voor allen’.

Een nieuwe richting in de wetenschap van het leven gaf aan de wreedheid der maatschappelijke konkurrentie den schijn van eeuwige, onveranderlijke wetten, door ‘de strijd om het bestaan’ voor te stellen als de voornaamste hefboom bij de ontwikkeling der levende wezens.

In de arbeidende massa's bleef het gevoel van saamhoorigheid sterker leven, doordat zij aangewezen waren op elkanders hulp. Vooral op het platteland wordt onderling hulpbetoon bij geboorte en dood, bij ziekte en rampen, en ook bij gewone gebeurtenissen, zooals b.v. een verhuizing, ook heden nog als vanzelfsprekend beschouwd. Maar de stedelijke bevolking groeide onophoudelijk, ten koste van de plattelandsche. En wie naar de stad trok, verloor zijn primitief saamhoorigheidsgevoel. Of, zoo het in hém nog bleef leven, in zijn

kinderen stierf het onherroepelijk weg. Weliswaar stierf het enkel weg, om een opstanding in nieuwen vorm te beleven in het moderne nationaliteitsbewustzijn en het, daaruit voortkomende, nationalisme. De *staal* eischte alle onzelfzuchtige neigingen en gevoelens voor zich op, die vroeger aan de *gemeenschap* ten goede waren gekomen. Het zou mij echter te ver voeren, op de gevolgen daarvan hier in te gaan.

III.

In onzen eigen tijd schijnt zich in den ontwikkelingsgang der menschheid een nieuwe wending te voltrekken. De spiraalvorm, waarin die ontwikkeling zich, naar ik geloof, beweegt, voert de menschheid allengs terug van individualisme naar kollektivisme, van hel staan-op-zichzelf naar organisatie; van vrijheid naar gebondenheid, van egocentrisme naar gemeenschapsgevoel. Dit beteekent niet, dat de waarden die gedurende de laatste eeuwen in strijd en pijn verworven werden: de groei van het persoonlijk bewustzijn, dat is de verzelfstandiging van het innerlijk leven als persoonlijk leven, en van al wat daarmee samenhangt, weer verloren behoeven te gaan. Niets gaat ooit geheel verloren; al het vroeger verworvene leeft in het latere voort. De spiraalvorm, waarin het leven der menschheid zich voortbeweegt, brengt mee, dat in het nieuwe tijdvak van gebondenheid, waarheen deze kenteringstijd ons voert, het essentieele van de individueele waarden behouden zal, of althans kàn blijven. Dit behouden blijven van de kern aller eens verworven waarden is het, wat wij onder den opwaartschen gang, de beweging-naar-omhoog, der menschheid verstaan. Waarbij het natuurlijk van ondergeschikte beteekenis is welk deel der menschheid de nieuwe schrede omhoog het eerste zal doen. Of: in welk deel de nieuwe stoot naar omhoog zal geschieden.

De synthese van persoonlijkheids-beginsel ėn wij-ge-

voel neemt in den modernen mensch den vorm aan van het besef der mede-verantwoordelijkheid van den eenling voor het geheel, voor de in ruimte en tijd wordende menschheid. Zet deze synthese zich in een groeiende minderheid door, dan zal een nieuwe menschelijke typus ontstaan, een hoogere dan tot dusver bestaan heeft. Maar òf het nù tot het ontstaan van dezen typus komen zal, dat lijkt mij nog onzeker.

Het sociaal-psychische baringsproces vindt in dezen tijd plaats onder ontzaggelijke moeilijkheden. De geboorte eener nieuwe menschheid wordt door verschrikkelijke weerstanden bedreigd, die zoowel uit het maatschappelijk produktieproces, als uit de karakter-houding der eenlingen, opkomen.

Het produktieproces is nog altijd kapitalistisch, al heeft de individueele konkurrentie in vele gevallen plaats gemaakt voor de samenwerking van sterke groepen. Er is een beweging gaande van individualisme naar gebondenheid. Maar de methode der produktie blijft - uitbuiting van den arbeid. En de groote prikkel blijft - winst, behaald op kosten zoowel van de arbeiders als van de producenten. Zoowel in zijn ontwikkelde hooger georganiseerde, als in zijn lagere ongeorganiseerde vormen, wakkert het kapitalisme onophoudelijk op verschrikkelijke wijze alle zelfzuchtige neigingen in den mensch aan. Het stompt het medegevoel af, door de belangentegenstellingen, die het tusschen eenlingen en groepen schept en bestendigt, in het middelpunt van het bewustzijn te houden. Het belet de normale funktioneering van gemeenschaps- en saamhoorigheidsgevoelens.

Zeker: het kapitalisme versterkt in zeker opzicht een beperkt gemeenschapsgevoel, dat namelijk tusschen de, door gelijke belangen, verbonden leden van sociale groepen; trust, ondernemersvereeniging, vakbond, koöperatie, partij.

Het brengt het klasse-gevoel en de klasse-solidariteit voort. Maar in al deze gevallen blijft het ge-

meenschapsgevoel binnen bepaalde grenzen beperkt. Daarbij gaat het doorgaans gepaard met een sterk element van agressiviteit tegenover de leden van andere groepen.

De ‘ikkigheid’, het alles terugbrengen op zichzelf, het willen doorzetten van eigen levensgenot en levensbeveiliging óók ten koste van anderen - kortom het metterdaad absoluut verloochenen van alle ‘gemeenschapsgevoel’, zij vinden een onbeperkten voedingsbodem in het ten volle ontwikkelde kapitalisme, door zijn uiterste verzakeling, zijn anoniem geworden exploitatie der produktiemiddelen. De bindingen van mensch tot mensch, die in de eerste fase van het kapitalisme nog bestonden, toen de bezitter van de arbeidsmiddelen in de industrie, den scheepsbouw, den handel, enz., zelf aan 't hoofd van zijn onderneming stond en met zijn arbeiders persoonlijk verkeerde, - op zijn minst hun namen kende en het tijdstip van hun indiensttreding wist, - die bindingen werden in den loop der kapitalistische ontwikkeling vernietigd. Hoe kan er eenig ‘gemeenschapsgevoel’ bestaan tusschen de aandeelhouders der ‘Koninklijke Petroleum Mij.’ en de arbeiders in de vele landen, waarin de bedrijven van deze ontzaggelijke onderneming gevestigd zijn? Hoe kan de direktie van een fabriek met tien, twintig, vijftig of honderd duizend arbeiders, duizenden kantoorbedienden enz., zich in haar verhouding tot haar personeel laten beheerschen door andere gevoelens, dan die met de ‘belangen der onderneming’, dat is met die der aandeelhouders, samenhangen? De wetenschappelijke bedrijfsleiding van het moderne kapitalistische grootbedrijf en het gemeenschapsgevoel staan diametraal tegenover elkaar.

Wel is waar is er bij de direkties van sommige grootbedrijven een neiging aanwezig, om het voor te stellen, als vormt hun onderneming een ‘gemeenschap’, waarbij allen, die daarin hun brood vinden, betrokken zijn. Die voorstelling is echter niet overeenkomstig de

waarheid. Enkel die bedrijven, waarin de medezeggingschap van het personeel een feit is, waarin de industriëele demokratie, zij het nog niet in vollen omvang, funktioneert, kunnen met eenig recht op den naam van ‘gemeenschap’ aanspraak maken. Zulke bedrijven zijn echter heden nog op de vingers te tellen, zelfs onder de ondernemingen, die hetzij aan arbeiders-organisaties toebehooren, of, als vele verbruikskoöperaties. door arbeiders werden opgericht.

Gelukkig echter bestrijkt de kapitalistische voortbrenging niet het geheele terrein der produktie. Onder de andere vormen van produktie, die naast haar opkwamen, is tot heden het gemeentelijk bedrijf van de meeste beteekenis. Met betrekking tot dit bedrijf kan men eerder, zij het dan ook met nóg zoo veel voorbehoud, van een ‘gemeenschap’, van gemeenschappelijk belang en van gemeenschapsgevoel spreken. Dit is natuurlijk des te meer het geval, in hoe hoogere mate in een gemeentelijk bedrijf het socialistisch beginsel tot openbaring komt. Te Weenen b.v. was dit in vrij hooge mate het geval.

Het gemeentelijk bedrijf kàn tot een school van - weliswaar nog beperkt en onvolledig, - maar dan toch levend gemeenschapsgevoel en verantwoordelijkheidsbesef worden.

Dit is natuurlijk in nog hoogere mate het geval met alle koöperatieve ondernemingen, hetzij van produktie of verbruik, waarin het kapitalistisch beginsel van centralisatie, van een ver doorgevoerde scheiding tusschen de leidende organen aan de top, en de bevelen uitvoerende massa's beneden, plaats gemaakt heeft voor het zooveel mogelijk overdragen-van-verantwoordlijkheid door de leiding, en van kameraadschappelijk overleg tusschen alle bij de produktie betrokken organen. Hierop aan te sturen, is de waarvolle kern van het syndikalisme en van de idee der raden-organisatie.

De tweede groote faktor, die de versterking van wij-

dienstigheid en gemeenschapsgevoel in onze samenleving tegenhoudt, is de verkeerde opvoeding. De kinderen worden in die samenleving al te vaak de slachtoffers, ten eerste van verouderde opvoedingssystemen (zooals b.v. het willen verbeteren door het aanjagen van vrees en angst, het kleineeren van de persoonlijkheid van het kind, het overprikkelen van de persoonlijke eerzucht enz.); ten tweede van de maatschappelijke omstandigheden die maken, dat een minderheid verwend, een meerderheid verwaarloosd wordt,[1)] en ten derde van het egocentrisme der ouders. Hoevele vaders en moeders zijn heden in staat, de opvoeding hunner kinderen op 'zakelijke' wijze te leiden, zoodat deze geen slachtoffers worden van de prikkelbaarheid, de nerveusheid, de haastigheid, - die alle in laatste instantie in den regel op ikzucht zijn terug te voeren - der ouderen? En wat voor de meerderheid der vaders en moeders geldt, dat geldt waarschijnlijk ook voor de meerderheid der opvoeders.

Inzicht in eigen zwakheden en fouten, en het overwinnen daarvan, althans tot op zekere hoogte, - zij zijn noodig om kinderen te helpen, op te groeien tot moedige, oprechte, door meegevoel bewogene menschelijke wezens, die niet leerden kruipen of bedriegen uit vrees, niet hard en onverschillig werden uit driestheid, niet alles gingen terugbrengen op hun *ik.* omdat zij dat *ik* altijd in gevaar voelden, en er niet aan gewend werden, zich voornamelijk in te spannen uit persoonlijke eerzucht, terwille van lof, eer en belooning, maar leerden dit te doen uit liefde voor hun arbeid en uit makkerschap.

Een derde faktor, die de overheersching der ik-dienstigheid in het maatschappelijk leven bestendigt, is de vlucht van vele eenlingen in beperkte- of schijngemeenschappen, (schijn-wijs) uit angst voor het groote leven.

1) Het eerste is doorgaans het geval in burgerlijke, het tweede in proletarische gezinnen. Maar het kán ook andersom.

met zijn zware eischen en zijn hardheid, uit angst voor den moeilijken strijd, die men daarin voeren moet tegen vijandige overmachten. De behoefte zijn geweten te sussen over eigen zwakheid, brengt er honderden en duizenden sociaal-aangelegde menschen toe, te vluchten in de ontelbare en steeds toenemende sekten, vereenigingen en verbonden van sociaal humanitair, okkultistisch of pseudo-religieus karakter, of in die voor lichamelijke kultuur en sport, en daar beveiliging te zoeken tegen hun eigen onrust. Zeker zijn er bij die vereenigingen vele, welker doeleinden op zichzelf goed en heilzaam zijn voor den mensch en de menschelijke gemeenschap. Sommigen, zooals die voor vegetarisme, anti-vivisektie en dierenbescherming, staan op den grondslag van een gemeenschapsgevoel, dat boven de beperktheid der menschelijke samenleving uitgaat; anderen, zooals de theosofie en het socisme, op dien eener universeele filosofie. Allen echter brengen zij het gevaar mee, dat hun leden zich inspinnen in een ‘schijn wij’, dat is, zich inkapselen in den dienst van beperkte doeleinden, waarin het *ik* langs allerlei sluipwegen toch weer zijn eigen beveiliging of bevrediging zoekt door te zetten, hetzij door de streeling zijner ijdelheid, of op welke andere wijze ook.

Zoodra de eenling ophoudt, het leven in zijn volle diepte en hoogte te aanvaarden, zoodra hij zich niet in dienst wil of kan stellen van de Oneindige Doeleinden die hem in en door het leven geopenbaard worden, loopt hij gevaar zich vast te bijten in gedeeltelijke en beperkte doeleinden, en deze, ze aanziend voor absolute, tot afgoden te maken. Natuurlijk bestaan tusschen die doeleinden zeer groote rangverschillen; natuurlijk is het niet gelijk te stellen, of men een afgod maakt van ongekookt voedsel en lichaamskultuur, dan wel van de bevrijding der arbeiders, of van die der vrouw, of van die der onderdrukte volken en rassen. In 't najagen van de drie laatstgenoemde doeleinden worden sterke, hooge, waarachtige waarden van

saamhoorigheid beleefd. Echter, zelfs met het beleven van deze waarden, gaat nog àl te vaak gepaard een zich-afsluiten tegenover andere menschen, bewegingen en doeleinden, dat is een metterdaad ontkennen van alle andere waarden.

IV.

Dat wij leven in een 'kenteringstijd', - dat is in een tijd, rijk en overrijk aan schrijnende tegenstellingen op sociaal en geestelijk gebied, doordat overal de kiemen van nieuw opkomende vormen strijden tegen ten volle uitgegroeide, en reeds in verval zijnde oude, - het wordt door niemand bestreden.

Alle tegenstellingen op sociaal gebied zijn in zekeren zin de projekties van die, welke bestaan in de psychische wereld.

Er valt in zeker opzicht een groei van het gevoel van saamhoorigheid en gemeenschap te konstateeren. Die groei is tweeledig. In de eerste plaats neemt de intensiteit van het saamhoorigheidsgevoel toe; in de tweede plaats groeit het gebied, waarover dit gevoel zich uitstrekt. In de besten onder de menschen is het besef der eenheid van het menschelijk geslacht reeds levende werkelijkheid geworden. Ook is er een neiging, ook de dieren op te nemen in de gemeenschap-der-levende wezens, zich jegens hun verantwoordelijk te voelen en hun rechten te erkennen.

Het toenemend besef van al-menschelijke eenheid haalt zijn sappen uit den grond der maatschappelijke werkelijkheid. De sociale en kultureele belangen der volken in de groote menschheids-gemeenschap zijn evenmin meer van elkaar te scheiden, als die der individuen in de beperkte nationaal-staatkundige gemeenschappen. Het gemeenschapsgevoel moet universeel worden, wil de sociaal-ethische werkelijkheid niet steeds meer

ten achter raken bij de sociaal-ekonomische, In den wil tot algemeene ontwapening en tot de beperking der souvereiniteit der staten, in dien tot de uitwissching der grenzen tusschen de volken en tot den opbouw van eene de aarde ontspannende volkerengemeenschap, komt de groei van een universeel gemeenschapsgevoel of samenhoorigheidsbesef aan het licht. Dit besef wordt ook intensiever met betrekking tot de leden der verschillende menschelijke gemeenschappen, die alle, men zie dit vooral niet voorbij, nog on-voldragen, onaf, en door sociale en nationale tegenstellingen verscheurd zijn. De houding tegenover zwakke of minderwaardige leden der gemeenschap verandert De pogingen, verbetering te brengen in het lot van zwakzinnige of achterlijke kinderen, ongehuwde moeders, verwaarloosde zwervers, misdadigers, zij zijn niet eenvoudig het gevolg van humanitaire opwellingen, maar van een toenemend besef, dat alle ‘anderen’ ons na bestaan, dat zij bij ons hooren en wij bij hen, dat wij ‘anderen’ verantwoordelijk voor hen zijn en te samen met hen eenzelfde gemeenschap vormen.

Het beginsel der nieuwe opvoeding berust op het besef, dat kinderen geen aparte kategorie vormen, maar een onderdeel der gemeenschap, en als zoodanig behandeld moeten worden. De ‘leeraren’ en ‘paedagogen’ veranderen in ‘mede-arbeiders’ en ‘kameraden’.

Het besef van solidariteit met de zoogenaamde ‘misdadigers’ - de opvatting dat hun persoonlijke schuld niet te scheiden is van de schuld der ‘anderen’, van de tekortkomingen der gemeenschap, komt tot uiting in het streven der pioniers van 't recht der toekomst, dat vrij zal zijn van de starheid, klasse-hardvochtigheid en psychologische bekrompenheid van het thans heerschende ‘recht’.

De voorboden van een gemeenschapsgevoel, dat allereerst en allermeest zich openbaren zal als besef van mede-verantwoordelijkheid voor hier en ginds, voor heden en morgen, - zij duiken in elk gebied van het

maatschappelijk leven op.

Er vindt dus ethische groei plaats in twee opzichten: de gezamenlijkheid, waarop het gemeenschapsgevoel van toepassing is, breidt haar grenzen steeds uit, èn dit gevoel wordt intenser, het eischt luider en onverbiddelijker, zich te mogen manifesteeren tegenover alle leden der samenleving. Dit alles is waar. Echter, deze waarheid is niet onbeperkt; integendeel: zij wordt begrensd en ten deele opgeheven door andere tendenties. Het gemeenschapsgevoel heeft zich doorgaans het sterkst gemanifesteerd in kleine gezamenlijkheden, kleine levenskringen, welker leden door de banden van het bloed, door gemeenschappelijke tradities, door arbeid en levensgewoonten met elkaar verbonden waren. Dáár uitte dat gevoel zich op duizend manieren, daar was het warm en echt. Hoe meer omvattend de gezamenlijkheid waarover het zich uitstrekte, werd, des te meer kwam in de plaats van het levende gevoel, de abstrakte gedachte, die veel minder als motief van handelen werkt. De arbeiders op één karwei, de werkers in één mijn, de zeelui op één schip, de leden van één gilde of één dorpsgemeente, zij voelden hun saamhoorigheid lichamelijk, als reëele faktor van hun bestaan. De leden van een millioenenpartij voelen dat niet, en nog veel minder de leden van een modernen, grooten staat. Enkel in religieuze genieën is het besef der almenschelijke saamhoorigheid een alle grenspalen verteerend vuur.

Dit zou niet anders zijn, ook zoo de ‘ware gemeenschap’, het ‘groeiende wij’ reeds waarlijk bestond. Maar zij bestaat nog niet. Zij moet nog geboren worden. Wat wel bestaat, zijn kleine gemeenschappen en verder ontelbare ‘schijn-wij's’, die den heiligen naam van gemeenschap usurpeeren.

Zulke ‘schijn-wij's’ zijn heden, althans voor het grootste deel, de volken en de staten. De tegenstellingen tusschen de klassen, in sommige gevallen ook die tusschen naties en deelen van naties, beheerschen ze. De

onderdrukking der meerderheid door de bevoorrechte minderheid verhindert de uitleving van het gemeenschapsgevoel. Dit blijft voor het grootste deel schijn en logen.

Of blijkt de ‘nationale saamhoorigheid’ geen ijdel woord in de huidige krisis? Die saamhoorigheid zou toch allereerst eischen, dat de bevoorrechten vrijwillig afstand deden van een deel van hun voorrechten, om het lijden der misdeelden te verzachten. Zien wij ergens iets dergelijks op eenigszins beduidende schaal? Hebben in ons eigen land, waar zulke enorme tegenstellingen van rijkdom en armoede heerschen, de hoogst-aangeslagenen soms aangeboden, een krisis-belasting op te brengen, ten einde b.v. de overheid in staat te stellen, groote werken van algemeen nut te doen uitvoeren? Hebben de leiders en aandeelhouders van grootindustriëele bedrijven, die in de jaren voor de krisis tientallen millioenen winst ophoopten (denk aan de kunstzijde-industrie, aan het margarineconcern, aan de Philipsgloeilampen en radiotoestellenfabriek) een deel der reserves beschikbaar gesteld, om, toen de slechte jaren kwamen, hun personeel aan het werk te kunnen houden? Hebben de hypotheekbanken besloten, aan de ploeterende, verarmde boeren en kweekers de rente kwijt te schelden van de door hen opgenomen sommen, zoolang de toestand voor hen zoo moeilijk blijft? En de regeering, die dan toch pretendeert de gemeenschap te vertegenwoordigen en te handelen ter bevordering van haar welzijn, - wat heeft zij gedaan, toen elk gevoel van waarachtige saamhoorigheid bij de bevoorrechte minderheid bleek te ontbreken? Heeft zij gedaan, wat die minderheid verzuimde? Heeft zij het goede voorbeeld gegeven tegenover de ondernemers, door te beslissen, dat in elk geval aan de salarissen der ambtenaren en beambten in dienst van den staat, voor zooverre deze b.v. *f* 2500.- niet te boven gaan, niet getornd zou mogen worden, dat het loon bij de werkverschaffingen gelijk zou moeten zijn

aan het normale loon in het bedrijf, waarin de tewerkgestelde vroeger werkte, - dat de werkeloozenuitkeeringen in geen geval verminderd zouden mogen worden? Heeft zij getoond te beseffen, dat er juist in tijden van ekonomische en sociale inzinking niet getornd mag worden aan de uitgaven voor onderwijs, voor sociale voorzorg, voor de verwaarloosde jeugd? Heeft zij tot de Kamer aldus gesproken: ‘Allereerst moeten deze uitgaven, waarin de zorg der gemeenschap voor haar zwakkere, misdeelde en verontrechte leden tot uiting komt, veilig gesteld worden: wanneer dàt geschied is, laat ons dan overleggen hoe, op welke wijze, wij de noodige bezuiningen kunnen invoeren om het staatsbudget in evenwicht te houden’?

Wij weten allen, dat hiervan geen sprake is. De ondernemers hebben, bijna man voor man, zich gehaast om de gevolgen der krisis op de arbeiders af te wentelen. Zij hebben zonder konsideratie, ook in vele industrieën, waarin de loonen reeds laag waren, deze nog verlaagd, - sommigen tot twee en drie maal toe. En de staat is daarbij als gangmaker opgetreden: hij heeft als werkgever over de geheele linie een salarisverlaging doorgevoerd die, doordat haar percentage voor allen gelijk is, met elk begrip van rechtvaardigheid spot, De regeering heeft zich de sommen, die zij noodig had om de begrooting te doen sluiten, voor een deel verschaft, door de verwaarloosde jeugd terug te stooten in de fysieke en sociale ellende, waaruit zij stukje bij stukje werd opgeheven en door de omstandigheden, waaronder het arbeiderskind, allereerst op het platteland, in de volksschool het beetje systematische kennis opdoet, waar het zijn leven lang op zal moeten teren, nog ongunstiger te maken.

Behoef ik nog te zeggen, dat de regeeringen en de bezittende klassen der naburige staten zich in geen enkel opzicht van de nederlandsche gunstig onderscheiden? Overal dezelfde hardheid jegens de misdeelde massa's, - overal de manifestaties van den wil, zich

voor verlaging van eigen levensstandaard, voor vermindering van eigen voorrechten zooveel mogelijk te vrijwaren door hèn dieper weg te stooten in afgronden van zorg, leed, nood, ziekte, ontaarding. Overal de zucht van personen en groepen, zich zelf te beveiligen. Al te schaars de openbaringen van gerechtigheidsgevoel, saamhoorigheidsgevoel, gemeenschapsgevoel, over de ikzucht zegevierend.

En hoe staat het met ons gevoel van internationale saamhoorigheid, zoolang wij toelaten, dat de wapenfabrikanten, de voorbereiders van dood en verderf, rustig hun duivelschen arbeid voortzetten, en zoolang wij toelaten, dat vrijwel uit alle landen oorlogsmateriaal wordt uitgevoerd naar staten voor wie het oorlogsgevaar akuut is? En zelfs naar staten, die reeds oorlog voeren, zooals China en Japan.

V.

Over landen en kontinenten hangt de stemming van den ondergang eener wereld. In het na-oorlogsche kapitalisme kregen alle ekonomische en politieke vraagstukken een dreigend gezicht; alle tegenstellingen werden tot het uiterste verscherpt. Geheele volken vervielen tot pauperisme. De kloof tusschen produktie en verbruik, tusschen goederen, die geen afzet vinden, en tientallen millioenen werkloozen, die te arm zijn om te koopen, die kloof gaapt heden zoo wijd en zoo diep, dat het onmogelijk schijnt, haar te dempen. En toch zou zij gedempt kunnen worden, - door gemeenschapsgevoel, door besef van saamhoorigheid; en door het stellen, natuurlijk, van redelijk inzicht, organisatie-vermogen en technische kennis, in dienst van dat besef.

De menschheid, allereerst de westersche menschheid, wordt bedreigd door ontzaggelijke rampen, door ekonomische. sociale, politieke, militaire wervelstormen en orkanen, die haar eigen onmacht of onwil, de vraag-

stukken van een nieuwe sociale orde, en een nieuwe verhouding tusschen eenlingen, naties en staten, op te lossen, in het leven roept.

Maar tegenover de bedreiging, verheft zich de belofte. De menschheid kàn die vraagstukken oplossen. Zij bezit er de geestelijke, organisatorische en technische krachten toe... zij weet ook in welke richting zij de oplossing moet zoeken. Alles hangt af van den geest! Alles hangt er van af, of er liefde en inzicht genoeg zijn in de wereld. Alles hangt er van af, of de ikdienstigheid, althans bij een groeiende minderheid, snel en beslist genoeg plaats zal maken voor wijdienstigheid.

Ikdienstigheid is nu overal, waar de leden van een bevoorrechte minderheid hun voorrechten pogen te verdedigen, ten koste van het lot van misdeelde massa's. ‘Pogen te verdedigen’, - dat wil in de meeste gevallen zeggen: met handen en voeten zich daaraan vastklemmen: vechten, met tanden en nagels, voor het behoud er van. Een dergelijke wijze-van-doen is niet enkel afschuwelijk en weerzinwekkend, zij is ook in hooge mate zielig. In de meeste gevallen wordt zij ingegeven door redelooze angst voor bedreigingen van verschillenden aard; zooals: achteruitgang van levensstandaard, verlies van prestige, voor honger, kou, ziekte, ellende, kortom voor al datgene, wat allen, die zich vastklemmen aan bezit en inkomen, nu metterdaad voor hun ‘volksgenooten’ bestendigen. Gelukkig zijn niet allen zóó machteloos, of zoo onwillig, om uit de algemeene ineenstorting van dezen tijd te leeren, - een ineenstorting, die zich in alle velden-des-levens: ekonomie, politiek, moraal, kunst, godsdienst, voltrekt. Gelukkig is er een minderheid, die losser wordt van geld en goed; die haar angst verliest voor den omkeer, die bereid is, offers te brengen, om dien omkeer te bespoedigen, die begrijpt, dat klein prutswerk aan de ekonomische, maatschappelijke en politieke levensvormen niets meer vermag, maar dat het gaat om een ver-

andering der grondslagen, - die inziet, dat echte wijdienstigheid allereerst moet voeren tot den opbouw van een nieuw stelsel van voortbrenging, een stelsel waarin niet gewerkt wordt voor winst, maar voor voorziening in de behoeften der gemeenschap.

Zoolang deze nieuwe grondslag in het sociale leven niet is gelegd, kàn wijdienstigheid niet de algemeene karakterhouding worden. Individueele strevingen kunnen niet òp tegen de over-machtige, zich steeds weer doorzettende faktoren van het maatschappelijke milieu. En evenmin kan wijdienstigheid de algemeene karakterhouding worden, zoolang de volken niet bereid zijn, bepaalde nationale belangen te offeren op het altaar van internationale samenwerking. De ondergang, die de menschheid bedreigt, kan komen van een katastrofe, die hetzij in de sociale, hetzij in de politieke sfeer haar uitgangspunt heeft. De eisch, die aan de menschheid in dezen kenteringstijd wordt gesteld, omvat óók den opbouw van een organisatievorm van volken en gemeenschappen, die, zoowel de vrijheid van 't individu als die van nationale en gewestelijke kultuur waarborgend, tevens den groei der menschheid tot één bewust samenhangend organisme, ondersteunt en bespoedigt. Nationalistische machtshonger, vreemdelingenhaat en nationaal zelfbehagen zijn evengoed doodsvijanden van het gemeenschapsgevoel als klasse-en-groeps-egoïsme. Nu de groeiende geestelijke en technische kultuur het voortbestaan van slagboomen tusschen de nationale gemeenschappen tot bedreigingen van hun aller leven en bloei heeft gemaakt, nu kan de ideale gemeenschap die wij bedoelen, het ‘rijpende wij’, waarvoor wij willen leven, strijden en zoo noodig sterven, niets minders zijn dan, in sociaal opzicht, een samenleving van broederlijke ge[r]echtigheid, en in politiek opzicht, een federatef verbond van alle kultuurvolken.

Het voornaamste beletsel, dat de rijping van die ideale gemeenschap in den weg staat, zijn dus niet enkel bepaalde ‘omstandigheden’, - dat zijn machtsformaties

en machtsinstellingen, maar ook denkwijzen, gewoonten en omgangsvormen. Sommige dier machtsformaties beschikken over machtsmiddelen van verschillenden aard, in sommige gevallen formidaal sterke machtsmiddelen; (politie, justitie, legers, trusts, banken, werkgeversbonden, enz.). Dit alles echter, de machtsinstellingen, de denkwijzen, de omgangsvormen, het bestaat niet buiten menschen óm. Willen wij veranderingen doorvoeren, dan moeten wij dus op twee manieren pogen op het leven in te werken, - of, zoo ge wilt, ons werken moet de twee groote levenssferen bestrijken, die wij als het openbare kollektieve en het individueele partikuliere leven een oogenblik van elkaar afzonderen.

Anders gezegd: we moeten stuk voor stuk nieuwe menschen worden, menschen in wien de ikzucht àl meer wijkt voor de wijdienstigheid. En tevens moeten wij, die onze kracht aan de ideale gemeenschap, het door-deeeuwen-rijpend-wij willen geven, werken en strijden om te samen het maatschappelijke en politieke milieu te veranderen.

Dus: niet eerst het eene en daarna het andere, - zooals men vroeger ten onrechte gemeend heeft, toen sociale en ethische hervormers door deze verkeerde meening vaak tegenover elkaar stonden, - niet eerst ‘den afzonderlijken mensch’ willen vernieuwen en daarna ‘de maatschappij’ in een beter spoor tillen, of andersom, maar gewerkt in het besef van het innig verband tusschen individu en gemeenschap, en van de onophoudelijke wisselwerking die tusschen beide bestaat.

VI.

De sfeer van het partikuliere leven, het leven der eenlingen, omvat weer verschillende kringen die elkaar raken en ten deele ineen loapen. De voornaamste van

deze kringen zijn het gezinsleven, de verhouding tot huisgenooten en familieleden, die, welke samenhangen met den arbeid, en ten slotte die, betrekking hebben op vrienden en kennissen en op de andere menschen, waarmee het leven ons in aanraking brengt.

De overgang van deze sfeer naar die van het openbare leven vormt het vereenigingsleven in al zijn vormen, zooals het ontstaat uit de vrijwillige groepeering van gelijkgezinden, dat is van hen, die gelijkheid van godsdienstige of politieke overtuiging, van belangen en behoeften, van maatschappelijke, ethische, aesthetische of wetenschappelijke aspiraties, van smaak en liefhebberij, verbindt. Sommigen van deze groepeeringen, zooals de politieke partijen, vallen reeds geheel en al onder het openbare leven.

In al deze verhoudingen, die vrijwel het geheele menschelijke leven omvatten, openbaart zich de karakterhouding van den eenling. Wordt die houding beheerscht door ikzucht, dan komt het tot onophoudelijke wrijvinvingen en konflikten tusschen het individu en zijn omgeving. Die ikzucht kan tot uiting komen op zeer verschillende manieren, als angst voor het maken van fouten, prikkelbaarheid, schuwheid, tendentieusheid, starheid. Zij kan voeren tot een despotische houding van den caesaristischen mensch tegenover zijn geheele omgeving, Zij kan het óók tot een wrokkende en mokkende teruggetrokkenheid, die in overmatige kwetsbaarheid haar oorsprong vindt. De in hooge mate ikzuchtige mensch vergiftigt zijn eigen leven, dat der leden van zijn gezin en in 't algemeen dat van alle menschen, met wie hij geregeld in aanraking komt. Hij lijdt zelf en doet anderen lijden. Somtijds voert dit lijden tot een nerveuze psychische ineenstorting. Somtijds jaagt het den lijdende in den dood. Somtijds echter voert het tot een krisis, waar de krachten van verstand en van gemoed beide bij betrokken zijn. Dan komt de mensch, door berouw en schaamte tot ‘beter inzicht’, tot inzicht in de oorzaken van zijn lijden; de goede wil ont-

waakt, de karakterhouding keert zich, al is het misschien maar enkele strepen of slagen, naar den kant van wijdienstigheid en gemeenschapsgevoel, - en het leven opent zich weer.

Wat echter den wijdienstigen mensch aangaat, geen macht ter wereld kan hem beletten, een kern van licht en warmte te zijn, uitstralend tot allen, waarmee hij in aanraking komt. Tegen de verhelderende en verwarmende werking van die stralende kracht zijn alle tegenwerkende krachten, alle ongunstige omstandigheden, machteloos. Die uitstraling is als de heldere toon, die ook een oud, verroest en verwaarloosd speeltuig voortbrengt, wanneer het door een meesterhand wordt bespeeld. In de fabriek en de mijn, in ziekenhuizen en klinieken, in de school en in het opvoedingsgesticht, op slagvelden en in gevangenissen, in de ellende der ballingschap, tusschen de verschrikkingen der eenzame poolnacht, tot vlak voor het aangezicht van den eenzamen dood, - altijd en overal vermag de wijdienstige mensch in de duisternissen van droefheid en smart, van vertwijfeling en wanhoop, een licht te doen schijnen dat vertroost, een warmte die verteedert. Daar, waar Katherina Breschkowskaja de jonge russische bannelingen om zich heen verzamelde, in de ijswoestenij van noordelijk Siberië, hen verzorgde, vertroostte, oprichtte, daar ontlook een bloem van menschelijk geluk. Men voerde Rosa Luxemburg van de eene gevangenis naar de andere, omdat het gevangenispersoneel haar overal op de handen droeg. Uit de houding, waarin het verstijfde lijk van kapitein Scott jaren na zijn dood werd gevonden, bleek hoe hij met zijn laatste krachten zijn arm om zijn stervenden makker had heengeslagen. En in de laatste woorden, die zijn reeds half verstijfde vingers in zijn dagboek schreven, roemde hij de dappere, trouwe volharding zijner beide metgezellen en richtte tot zijn landgenooten de bede, dat voor hun vrouwen en kinderen toch goed gezorgd zou worden.

Dit zijn uiterste gevallen. In verreweg het grootste deel der menschelijke verhoudingen van het dagelijksche leven, hebben gemeenschapsgevoel en wijdienstigheid tot taak, oplossingen te vinden voor de ontelbare problemen, waarvoor het leven ons dag aan dag stelt. Hulpvaardigheid, moed, geduld, bezonnenheid, trouw, wijzen den weg tot de oplossing, waarbij natuurlijk altijd ook andere menschen betrokken zijn. Menschen, die er in slagen, steeds opnieuw een oplossing te vinden, daar waar anderen hulpeloos staan, noemt de ook hier zoo bekende duitsche psychiater-opvoeder Künkel ‘produktief’. Hij bedoelt daarmee, dat zij in de reeks van avonturen die het leven vormen, - in de steeds nieuw zich-vormende knoopen, moeilijkheden, problemen van allerlei soort, telkens het juiste middel weten te vinden, waardoor de knoop ontward, het probleem opgelost kan worden - en het leven weer verder stroomen kan.

Zij zien altijd weer een mogelijkheid. Zij vinden door de ruigste wildernis nog een pad. Zij zien en vinden ze uit kracht van hun gemeenschapsgevoel.

Men verwarre dit gevoel niet met eenvoudige offervaardigheid! Wijdienstig te zijn, beteekent niet, dat men iedereen over zich heen laat loopen en zich in een hoek duwen laat, niet dat men allen anderen zooveel mogelijk hùn problemen, hùn levenslast afneemt, om die op eigen schouders te laden. Neen: het beteekent dat men samen met anderen, de problemen waar men samen voor staat tot oplossing poogt te brengen, dat men anderen helpt, ook hùm egocentrisme te overwinnen en verder te komen in gemeenschapsgevoel.

In dezen kenteringstijd, waarin allen in zorgen zijn, allen zich bedreigd voelen door het maatschappelijk noodlot, allen zien hoe de beveiligingen, waarmee zij hun persoonlijk bestaan en dat hunner naasten hadden ombouwd, door 's levensstortvloeden weggeslagen worden, in dezen tijd is het aantal menschen. dat niet slechts uiterlijk, maar ook innerlijk, niet slechts maat-

schappelijk, maar ook psychisch schipbreuk lijdt, reusachtig groot. Velen echter van die schipbreukelingen kunnen nog gered worden, zoo het gelukt, hun gemeenschapsgevoel en besef van verantwoordelijkheid op te wekken. Elke man en elke vrouw, om 't even in welken levenskring zij staan en welke omstandigheden hen omsluiten, in wien wijdienstigheid de ikzucht overwint, kan worden tot een persoonlijk centrum, dat de vernieuwing der maatschappelijke grondslagen, de nieuwe vormgeving des levens vanuit den wil tot het algemeene heil, dient.

Ook het vereenigingsleven in zijn vollen omvang kan die vormgeving ondersteunen. Vele gemeenschappen stellen zich, wel is waar beperkte, maar toch zeer belangrijke en waardevolle doeleinden, zooals de verovering van den ‘vrede door recht’, - de zorg voor de verwaarloosde en de werkelooze jeugd, - de vernieuwing van het onderwijs, van de rechtspleging, van de volksvoeding, van de geneeskunde naar de eischen van eene, universeel en religieus gerichte, wetenschap, - de doorvoering van wat Clara Wichmann ‘het recht der huisdieren’ genoemd heeft en vele andere. De strijd voor het bereiken van al deze doeleinden is een onderdeel van den strijd voor de zuivering en verheffing van het menschelijk-maatschappelijk leven. Echter is het in dien strijd altijd noodig, zich bewust te blijven van de beperktheid der doeleinden in kwestie en bereid te blijven, ze allen te beschouwen als middelen of werktuigen in dienst van algemeenere en meer omvattende doeleinden, - en deze op hun beurt in dienst te blijven stellen, van die algemeenste, oneindige doeleinden, die wij kunnen omschrijven als: levens-opgang. als beweging naar omhoog van alle levens, of als helpen tot de verwerkelijking, voor zoover dit in ònze macht staat, van het Koninkrijk Gods. Wanneer dit vergeten wordt, dan treedt het beperkte doel in de plaats van het algemeene, het bedekt het gezicht op de oneindigheid; het verengt het bewustzijn

van hen die het najagen, het sluit ze van en voor hun medemenschen af.

Dit geldt zelfs voor het nastreven van de twee grootste, konkrete doeleinden van dezen tijd, die zich in de sfeer van het openbare leven voltrekken: de strijd voor de bevrijding der arbeidende massa door de opheffing van het partikulier bezit van produktiemiddelen, en de strijd voor de bevrijding der gekleurde rassen, door de opheffing der koloniale heerschappij. Hoe ontzaggelijk groot en waardevol de doeleinden ook zijn, die deze strijd wil bereiken, zoo waarborgen ook zij niet voor verenging en verstarring van het bewustzijn. Dat in onze dagen het socialisme geworden is tot een aangelegenheid. die het ‘proletarisch klassebelang’ vèr transcendeert, tot de zaak van de over, overgroote meerderheid der menschheid, - zijn verwezenlijking tot een eisch van gerechtigheid jegens haar, - men zou er die meerderheid gemakkelijker van kunnen overtuigen, zoo het socialisme niet vele jaren lang door zijn ijverigste voorvechters zèlf te veel als een klassebelang, een klasse-aangelegenheid ware voorgesteld.

Wat het nationalisme aangaat ook het vrijheidsnationalisme van verdrukte volksdeelen, volken en rassen, bevat de kiemen van kollektieve verwaandheid, zelfoverschatting en machtshonger. Daar waar die kiemen tot ontwikkeling komen, bereikt de afsluiting jegens andere gemeenschappen een gevaarlijken graad. Het vurige en sterke, maar beperkte en ongelouterde, gemeenschapsgevoel dreigt altijd te ontaarden in kollektief egoïsme. De dienst van groote, maar toch nog beperkte wij 's, zooals klasse en natie, moet daarop uitloopen, wanneer zij ophouden, gezien te worden tegen den achtergrond van het oneindige Wij, de eeuwigwordende gemeenschap.

Om het met de woorden van Künkel te zeggen, - aan wien ik voor vele gedachten en voorstellingen van deze voordracht grooten dank verschuldigd ben, ‘wij moeten leeren de innerlijke eenheid van alle subjekten, de

gelijkheid der menschen en de solidariteit van al het levende, in ons zelven tot leven te brengen. Wij moeten gaan beseffen, dat iedere eenling ingespannen is in een ontzaggelijke opgave, die de menschheid gezamenlijk tot oplossing moet brengen, namelijk het wij-bewustzijn, het gemeenschapsgevoel tot het heel de samenleving doorstroomend beginsel te maken. Werkelijke innerlijke vrede is slechts in zooverre mogelijk, als het subjekt streeft, zich uit te leveren aan het oneindige, dat aan gene zijde van ruimte en tijd, en van de tegenstelling subjekt-objekt begint.'

Dr. H.P. Berlage
Kunst en broederschap

[Kunst en broederschap]

Het schijnt mij van belang in een tijd als dezen, die lijnrecht staat tegenover dergelijke gevoelens, eens te spreken over kunst en broederschap.

Het is immers niet twijfelachtig dat, bij de vooropstelling van zulk een verband, de meeste kunstenaars zich zullen verbazen, en niet zullen begrijpen, wat daarmee wordt bedoeld. Wij beleven immers een tijdperk, dat nog geheel door den geest van de 19e eeuw is doortrokken, waarin het scheppen van een kunstwerk uitsluitend als het werk van den enkeling werd mogelijk geacht. Want wanneer over kunst en broederschap wordt gesproken, dan wordt natuurlijk daarmee bedoeld de mogelijkheid te onderzoeken, of een kunstwerk ook door gezamenlijk overleg zou kunnen ontstaan, hetgeen immers door de aesthetische gesteldheid van de 19e eeuw als een volkomen dwaasheid werd beschouwd. Want de aesthetica is geneigd, het bizondere verschijnsel van een bepaald tijdperk, te veralgemeenen, en zelfs tot 'n axioma te verklaren.[1)] De kunstenaar was immers de begenadigde, naar wien men met bewondering opzag, omdat de waan hem boven de algemeenheid had geplaatst; een bevoorrechting waarop hij natuurlijk niet weinig trotsch was, en die hij zich ook gaarne liet welgevallen. Terwijl toch de wereld van den kunstenaar, die zich geen ander doel stelt, dan de schoonheid mee te deelen die hij gevoelt, slechts in zeer betrekkelijke mate rijker en schooner is, dan die van andere menschen.

De 19e eeuw was de tijd der heldenvereering, de vereering der persoonlijkheid, die door en met zijn talent was voorbestemd, de algemeenheid in de waardeering van kunst te leiden en voor te lichten.

Het was het tijdperk van het individualisme, dat zon-

1) Ik heb in deze voordracht gebruik gemaakt van enkele citaten uit de studies van Henriette Roland Holst. n.l. uit ‘Communisme en Moraal’. ‘De Geschiedenis en Herleving van het Drama’ en ‘Over Schoonheid en Leven.’

der twijfel groote kunstenaars heeft voortgebracht, die zeker een dergelijke bewondering verdienden. Maar het wordt bij eenig nadenken toch wel duidelijk, hoe nadeelig een dergelijke geestesgesteldheid moest zijn voor de wederzijdsche verhouding van kunstenaar en publiek. Aan den eenen kant de kunstenaars, en daaronder vooral de mindere goden, die in hun verbeelding werden gestijfd, inderdaad tot de uitverkorenen van het menschdom te behooren. Aan den anderen kant de algemeenheid, die alles, zelfs het volstrekt minderwaardige leerde bewonderen, hetgeen natuurlijk tot misverstand aanleiding gaf.

Maar het nadeeligste gevolg dezer bewondering was wel, dat den kunstenaars veel werd vergeven, wat in andere menschen werd afgekeurd. Bovendien had de onderlinge mededinging naar de gunst van het publiek voor de kunst nog een ander n[a]deel, omdat zij onder de kunstenaars de zucht kweekte naar het exotische, een kunstsoort, die tot het subjectivisme leidde, het hyperpersoonlijke. Het was Schopenhauer, die reeds het individualisme van het subjectivisme onderscheidde, en het laatste als de parodie van het eerste aan de kaak stelde.

Het spreekt van zelf dat ‘het publiek’ in zijn kunstbeoordeeling het slachtoffer werd van dit subjectivisme, omdat het van deze kunstsoort natuurlijk niets begreep, ongerekend de enkelen, die zich een bizonder kunstbegrip aanmatigden, en dat ook wilden toonen Het valt echter niet te ontkennen dat de maatschappelijke beweging der laatste jaren, die in 't groot gezen er naar streeft het verschil in stand op te heffen, die geestes-gesteldheid heeft gewijzigd.

Want men krijgt het gevoel, dat de uitspraak van den tachtiger dichter Kloos ‘een kunstschepping is de meest individueele uiting van de gevoelens eener individueele persoonlijkheid’, niet meer opgaat; en nog minder, waar ik echter zelf niet voor insta, omdat mij dat werd gezegd ‘men moet zelf eerst alle mensche-

lijke gevoelens hebben afgelegd, om in staat te zijn waarlijk groote kunst voort te brengen.'

Want heeft de kunst er niet altijd naar gestreefd juist de menschelijke gevoelens te vertolken, door midden in het leven te staan? En is het feit dat zij dit groote beginsel, daartoe gedwongen door de kapitalistische sfeer van de 19de eeuw, heeft moeten verlaten, niet juist de oorzaak, waaronder vele moderne kunstenaars lijden; dat de kunst voor de gemeenschap niet meer is, wat ze voor henzelven is. Het begin van dezen noodlottigen uitgang dateert reeds vanaf de geestelijke overwinning der Renaissance over de middeleeuwsche cultuur. Want met dit nieuwe maatschappelijke levensgevoel begon reeds de kracht der persoonlijkheid zich in zekeren zin boven den geest der algemeenheid te verheffen.

Wanneer we dus spreken over kunst en broederschap dan moeten we teruggaan tot de groote culturen, de tijdperken met een maatschappelijk saamhoorigheidsbesef; omdat er toen reeds een vorm van werkgemeenschap bestond, waarbinnen tot op zekere hoogte het verband van kunst en broederschap aanwezig was. Maar bovendien moeten wij, wat de vastheid van vorm dier werkgemeenschap betreft, alleen rekening houden met die kunsten, die meer in het bizonder de kunsten der gemeenschap zijn, zooals: de bouwkunst, het tooneelspel, de koordansen en in zekeren zin ook het koorgezang.

Terloops zij opgemerkt, dat de orkestmuziek, die toch ook een saamhoorigheidsgevoe! uitdrukt, zich in het algemeen onttrekt aan het verschijnsel, dat ook zij een hoogtepunt beleeft in een groote cultuur. Want juist de 19e eeuw heeft de grootste componisten voortgebracht. en onder hen vooral Beethoven, die zelf het besef hadden van een waarachtige, maatschappelijke eenheid, hetgeen ook uit hun composities is gebleken. Henr. Roland Holst verklaart dit uit het troostgevend karakter der muziek, waarvoor geen mensch ongevoelig

blijft. En daarbij denk ik aan Schubert 's lied ‘An die Musik’, waarin op zulk een heerlijke wijze de troost hi moeilijke uren wordt verklankt. Deze eigenschap zou zich dan ook collectief doorzetten, zoodat de arbeiders, die in staat zijn het toevluchtsoord der volksconcerten te bezoeken, daarin een troostende afwisseling vinden tegenover het eentonige dagelijksche werk met het economische leed.

Maar merkwaardig is het zeker, dat in een hoog cultuurtijdperk de verschillende, ook zelfs de meer persoonlijke kunsten, zooals, behalve de muziek, ook de schilder- en beeldhouwkunst en de poëzie, gedragen werden door de architectuur, die daardoor werd ‘de aesthetische verschijning der maatschappelijke idee.’ En dit vond weer zijn oorzaak in het feit, dat de architectuur de eenige kunst is met een praktisch doel, waardoor zij ten allen tijde in het middelpunt der gemeenschap kwam te staan.

Vandaar dat wij, in verband met een bouwkunstige werkgemeenschap, in het bizonder denken aan het gilde, een oud Germaansch woord, dat in den tijd, toen alle handenarbeid nog door slaven werd verricht, reeds voorkwam maar nog niet in de middeleeuwsche beteekenis.

Aanvankelijk slechts een organisatie voor feestelijkheden van godsdienstige aard, gingen de gilden, met den groei van het Christendom, eerst in de middeleeuwen over tot de kerk, als kerkelijke liefdadigheidsvereenigingen, die reeds den naam van broederschappen ontvingen. Langzamerhand traden als leden ook leeken toe, waaruit de zoogenaamde schutsgilden ontstonden, vereenigingen van wereldschen aard, om bestand te zijn tegen de machten, waartegen de persoonlijkheid alleen niet was opgewassen.

Hun macht groeide; zij namen deel aan stedelijke regeeringen, werden politieke gilden; en uit deze ontstonden eindelijk de bedrijfsgilden, de vorm waaronder wij gewoon zijn deze te beoordeelen. Het waren vak-

vereenigingen, die langzamerhand zulk een macht ontwikkelden, dat zij het geheele bedrijf regelden. En dit ging zelfs zoo ver, dat zij in staat waren de vrije mededinging buiten te sluiten, om daardoor hun eigen leden een verzekerd bestaan te waarborgen.

De organisatie was echter, jammer genoeg, zoodanig ingericht, dat de patroons, de gildemeesters, bij het leveren van proefstukken van gezel tot meester, het lot van den gezel geheel in handen hadden. Marx ziet zelfs in deze verhouding de uiting van den klassestrijd in de latere middeleeuwen. Vandaar dat ook deze instellingen langzamerhand ontaardden, en door de Fransche revolutie werden opgeheven.

Het aanvankelijk zoo prachtige doel, tot weerbaarmaking der ambachtslieden, voorkoming van het verval der ambachten, de gildeleden zedelijk te verheffen en aan hulpbehoevende oude en zwakke medearbeiders, evenals aan hun vrouwen en weezen de noodige onderstand te verschaffen, werd ten slotte tot een verleugening; omdat de toestand der steden duidelijk aantoonde, dat de gilden deze veel omvattende taak niet konden volbrengen. Zoo schijnt de mensch, wanneer persoonlijke belangen, en dat zijn wel meestal oeconomische, in het spel zijn, altijd weer de neiging te hebben zijn eigen instellingen te saboteeren, en dientengevolge ten gronde te richten.

Het was daarom begrijpelijk, dat de Fransche revolutie, met de propaganda voor de maatschappelijke vrijheid van den mensch, en de daarmee samenhangende vrije mededinging, aan het bestaan der gilden een einde maakte.

De bedrijfsgilden zorgden in de middeleeuwen voor een goede technische uitvoering der verschillende werkstukken bij de beoefening van een kunst der gemeenschap, als waarborg voor een broederlijke samenwerking. Vandaar dat de bouw- en aanverwante kunsten dit soort vakvereenigingen in het leven hadden geroepen, terwijl de vereenigingen voor de dramati-

sche spelen en koordansen meer in den vorm van scholen waren ingericht, zooals in dezen tijd, met de toenemende belangstelling voor het tooneel en den dans, soortgelijke scholen weer worden gesticht. Deze gemeenschapskunsten bereiken, zooals reeds gezegd, ook zelf de hooge conjunctuur hunner ontwikkeling, wanneer in de maatschappelijke idee die conjunctuur zich openbaart.

Dit ideaal werd bereikt bij de oude culturen in Afrika en Europa; dat is bij de Egyptische met de beide klassieke culturen van Griekenland en Rome, en later bij die der middeleeuwen; en in Azië bij die van China en Japan, Palestina en Arabië. Bovendien was dat ideaal altijd van religieuzen aard. Vandaar dat de synagoge en de moskee, de tempel en de cathedraal van die culturen de symbolen werden, waarin het algemeene levensgevoel door den geest der architectuur werd uitgedrukt.

Daarom zijn alle kunsten van die gemeenschapskunst min of meer afhankelijk, hoewel de kracht van deze kunsten natuurlijk verband houdt, niet alleen met de bizondere geaardheid van een volk, maar bovendien met bodem en klimaat van het land zijner bewoning.

Dit was mede de oorzaak dat sommige kunstsoorten tijdelijk of voor goed ten onder gingen, een feit dat misschien ook marxistisch kan worden verklaard, maar toch moeilijk is te doorzien.

De marxistische sociologie heeft aan het feit der ongelijkheid in de ontwikkeling van kunst en maatschappij, nooit voldoende aandacht geschonken. Maar het geloof aan de materie, als aan de eenig waarachtige kracht van het wereldgebeuren, is naief realistisch.

Het klassieke voorbeeld van een groote cultuur blijft Griekenland, waarvan de bekende Olympische feesten getuigen, die om de 5 jaar op de eerste volle maan van den zomerzonnestand, te Olympia, ter eere van Zeus werden gevierd. Vooral stond ook de dramatische kunst daarin op een hoog architectonisch peil, als de synthese

van de poëzie, de muziek en den dans.

Terloop[s] zij hier opgemerkt, als bewijs van den moreelen samenhang der ideeële gevoelens dezer oude beschaving, dat de Grieksche taal slechts één uitdrukking had voor het begrip van het schoone, goede en ware. Deze uitdrukking verklaart dus bovendien den samenhang der drie ideeële categorieën van de kunst, de religie en de filosofie, die hetzelfde materiaal op ander wijze rangsch[i]kten. Er bestaan nog enkele andere beschavingen, waar die oude tradities zijn bewaard gebleven. Zoo heeft de taal op het eiland Bali geen woord voor kunst, hetgeen op ontroerende wijze uitdrukt, dat de schoonheid als iets vanzelf sprekends wordt beschouwd en geen eigenschap der dingen zelf is. Vandaar de paradijsachtige pracht van dat eiland, waar men zich verplaatst waant op een andere planeet, uitsluitend de invloed is van een nog primitieve cultuur. En bovendien bestaan de bouwgilden er nog in middeleeuwschen vorm. De Baliërs bouwen nog geheel volgens een oude traditie, zelfs zonder een vooraf gemaakt plan. Wij zouden zeggen ‘uit het hoofd’. Zij zeggen, als ik mij niet vergis, ‘uit het hart’. Zooals de Indische vrouwen de prachtige stoffen weven, dus evenmin volgens een vooraf gemaakt patroon, zoo bouwen de mannen hun poorten, tempels en pendopo's. Een tweede voorbeeld van de Grieksche synthese vertonnen de Japansche Nospelen, waaraan natuurlijk een ander religieus, ethisch, politiek ideaal ten grondslag ligt. De vorm van zulk soort spelen stamt altijd uit een oertoestand van communistische samenleving. Want het Communisme is de oorspronkelijke vorm van Maatschappelijkheid. En, hoewel de Grieksche zoowel als de Japansche spelen op eenzelfden grondslag van barbaarsche vruchtbaarheidsriten en sexueele wellust waren opgebouwd, ontwikkelde zich het Grieksche drama vanuit het heidendom tot een epos van hemelsche Olympiërs, tot een volmaakte harmonie tusschen geest en zinnen; terwijl het Japansche spel de overwinning

op alle zinnelijke neigingen en begeerten tot zedelijk ideaal verklaarde, in den geest van het Boeddhisme. De middeleeuwsche mysteriespelen waren in beginsel een herhaling van een dergelijke ontwikkeling, maar natuurlijk in den geest van het Christendom, waarvan het metaphysisch ideaal in volkomen tegenstelling stond tot dat der Grieken.

Die ontwikkeling was vooral van belang, omdat deze verband hield met den vooruitgang der techniek en de uitbreiding der steden. Bovendien werden de voorstellingen naar het marktplein verplaatst, hetgeen een vermeerdering van het aantal spelers, zoowel als toeschouwers mogelijk maakte.

Een laatste hoogtepunt beleeft het drama der Engelsche renaissance, waarvan Shakespeare de leiding had, en eenigszins te vergelijken is met het Nederlandsche drama uit de 17e eeuw, dat door Vondel werd beheerscht.

Groote dichters komen enkel op in groote bloeitijdperken der cultuur, en deze, op hun beurt, veronderstellen een lange voorafgaande periode van ononderbroken ontwikkeling.

Toch is het Nederlandsche drama nooit volkstooneel geweest, het Engelsche wel, Hoe dit zij, het wordt wel duidelijk, dat de kunst niet zonder meer een klasseuiting kan worden genoemd; zoodat de groote kunstenaars aan de geheele menschheid, d.i, aan alle landen en volken toebehooren.

De voorwaarden voor het ontstaan eener groote scheppingskrachtige persoonlijkheid is voor de wetenschap nog verborgen. Maar wel weten wij, dat de kunstwerken elementen bevatten, die onmogelijk uitsluitend uit sociale factoren kunnen worden verklaard.

De zielkunde poogt in dezen tijd voor het innerlijke te doen, wat het marxisme voor het uiterlijke heeft gedaan. Want het materieele is nog niet in het bewustzijn van allen, de essentiëelste en voornaamste levensuiting, zooals de Oosterling bewijst.

De natuurwetenschap van onzen tijd heeft het zelfgenoegzame rationalisme overwonnen, en overwint het elken dag meer.

Want de psychologie gelooft dat de grondeloos diepe wereld, althans ten deele, haar wortels heeft in het onbewuste.

En ieder kunstenaar weet dat de bron der ingeving, der idee, altijd daar moet worden gezocht; hetgeen zelfs het geval is met de nieuwe stroomingen in de wetenschap.

In elk geval vooronderstelt elk samenspel, elke openbaring der algemeenheid een zekere vorm van broederschap, die voor den Westerling door de middeleeuwsche cultuur wordt vertegenwoordigd. Vandaar ook de democratische beweging in de ontwikkeling der gilden, die in elk geval met een sociale bedoeling werden gesticht.

Hoe zou anders die middeleeuwsche cultuur hebben kunnen ontstaan, die aan geheel Europa dien wonderschoonen bouwkunstigen stijl heeft geschonken.

Aan geheel Europa. Want, al heeft elk land, krachtens den eigen nationalen geest, het architecturale beginsel op bizondere wijze verwerkelijkt, toch is dit beginsel, als een algemeene kunstuiting, overal blijven bestaan. Deze cultuur is volstrekt onbegrijpelijk, wanneer men ze niet opvat als een synthese van het hierarchische autoritaire, en het democratisch broederlijk levensbeginsel. Een dergelijke synthese vooronderstelt een uitsluitende vooropstelling der idee, waarbij de persoonlijkheid geheel op den achtergrond wordt gedrongen. Want de namen van de bouwmeesters der cathedralen zijn onbekend. Hoe kon dat ook anders, bij een bouwtijd van een vooraf ongeweten aantal jaren, zelfs eeuwen; zoodat volgende geslachten voortbouwden op datgene, wat hun vóórvaderen hadden gesticht.

Eerst zulk een cultuur leert ons, dat de kunst in het algemeen voortkomt uit de gemeenschap, en dat haar hoogste verschijning zich openbaart als verobjectiveer-

de schoonheid, of als men wil ontroering, terwijl haar tegenstelling zich openbaart als de versubjectiveerde schoonheid, die met de cultuur der Renaissance begint. Dit tijdperk, dat aan de onovertroffen middeleeuwsche cultuur een einde maakte, stond à priori reeds op een onvaste basis omdat deze, het woord zegt het, bedoelde te zijn een herleving der klassieke Romeinsche beschaving.

Dat deze niet in letterlijken zin kon worden gevolgd, spreekt van zelf. Want in een geestelijke ontwikkeling is er geen terug. Dit bleek al spoedig uit haar aesthetische verschijning, uit haar kunst, die nu niet meer de uiting was van een demokratisch broederlijk levensbeginsel. maar van den persoonlijken kunstenaar.

Dit had tengevolge, dat de kunsten der gemeenschap zich niet meer tot een gesloten stijlbegrip konden verwerkelijken, maar zich langzamerhand afzonderlijk ontwikkelden. En de bouwkunst, de bindende kunst der gemeenschap, moest, mede ten gevolge van haar praktisch karakter, de leidende doelstelling opgeven. Stijlkundig vreemde elementen, uit den klassieken tijd, werden door haar opgenomen en verwerkt, zoodat deze kunst zich ook in zekeren zin gaat verindividualiseeren en wel in nationalen geest. Deze karakteriseert zich vooral in een eigen ornament, omdat de verbeelding daarin het verste gaat, en in verband met de geestelijke gesteldheid van elk volk, zich ook in nationalen geest verbizondert. Het valt niet te ontkennen dat, met deze verbizondering, belangrijke resultaten werden bereikt, waarvan Nederland een der voornaamste centra werd. Maar toch voltrok zich langzamerhand een bouwkunstige ontaarding, omdat de constructieve architectuur plaats moest maken voor een decoratieve (vandaar ook het bizondere ornament), die in Italië begonnen, haar hoogtepunt bereikt in het Frankrijk der 18e eeuw.

De revolutie beteekent ook het einde van de kunsten der gemeenschap, omdat de voorwaarde daartoe, de

geestelijke veralgemeening, ontbrak. Na een korten opbloei van de Style Empire, door de kracht van Napoleon ten leven gewekt, verviel de bouwkunst in het tijdperk eener hopelooze verwarring, waarvan wij nu nog getuigen zijn. Want de eeuw der persoonlijke mededinging was begonnen met den geweldigen opbloei der techniek, die Marx aanleiding gaf tot de philosoph[i]e van den klassenstrijd, en den geestelijken opbouw op den economischen onderbouw. En nu spreekt het vanzelf, dat met dit dogma tot grondslag, over kunst en broederschap niet meer kon worden gesproken. Het gevolg van dezen toestand was een grenzenlooze jaloezie onder de kunstenaars onderling, aanvankelijk nog om geestelijke kwaliteiten, maar in de 19e eeuw bovendien om geldelijke verdiensten. Ook het meest ideale beroep in een maatschappij kwam in de kapitalistische sfeer onder den druk van economische schommelingen, die de onderlinge mededinging als vanzelf meebrengt, en wel met alle immoreele eigenschappen, die tegelijk met een strijd om geldelijk voordeel plegen te ontstaan. Want wij allen zijn besmet met den kapitalistischen geest, die den slechtsten vorm van egoïsme heeft gekweekt, door aan het geldelijk bezit niet alleen de grootste, maar zelfs een geestelijke waarde toe te kennen. Nu valt het niet te loochenen, dat het marxisme, door de eenzijdigheid van zijn wijsgeerig dogma, daartoe heeft medegewerkt. Want door de vooropstelling, dat de geestelijke bovenbouw zich op een goed georganiseerden economischen onderbouw als 't ware van zelf zal ontwikkelen, gaf aan de arbeiders reden om te gelooven, dat bij een normalen welstand hunner klasse, ook de geestelijke ontwikkeling zou zijn verzekerd. De eenzijdigheid van deze twijfelachtige meening wordt dan ook nu reeds als een overwonnen standpunt beschouwd. Lijdt trouwens niet elke geestelijke beweging aan eenzijdigheid?

De psychologische wetenschap heeft in den laatsten tijd geleerd, dat de motieven tot de menschelijke han-

delingen, die in het diepste der ziel hun oorsprong vinden, afhankelijk zijn van tal van factoren, d[i]e de mensch in vele gevallen zelf niet kent.

De feiten hebben trouwens reeds bevestigd, dat de arbeiders, bij een zekeren welstand, voor het meerendeel de genoegens najagen van de door hen gehate bourgeoisie. En dat is zeer begrijpelijk. Want de opkomende klasse in een klassenmaatschappij voelt zich, bij gebrek nog van een eigen levensbeschouwing, als vanzelf aangetrokken tot de idealen van de bevoorrechte klasse. Toch moet het doel gaan naar een eigen levenshouding, zoodat de moeilijkste taak voor de arbeidersklasse eerst begint Want de economische welstand is maar middel en geen doel, een tegenstelling die zoo dikwijls tot verwarring aanleiding geeft. De arbeidersklasse heeft dus, volgens het traditioneele beginsel van haar strijd, de taak haar macht te vestigen en daardoor de maatschappelijke vrede te verzekeren. Want eerst daarmee zal de grondslag zijn gelegd voor de mogelijkheid tot broederschap, tot een algemeene liefde in het aardsche leven, waardoor, krachtens dit beginsel, een cultuur kan ontstaan, die alle vroegere culturen zal overtreffen. Want eerst thans wordt ons duidelijk, dat de groote dwaling van alle godsdienstige en wijsgeerige stelsels is geweest, dat zij ‘de zin des levens’ niet zochten in het leven zelf, maar daarin van buiten af een zin legden, die werd vastgehecht aan factoren van mythologischen of transcendentalen aard.

De nieuwe wereldbeschouwing is een materialistisch dialectische, die aanneemt, dat het heelal niet van buiten af is geschapen, noch in stand wordt gehouden, maar door innerlijke kracht. Het noodlot is niet meer geheimzinnig, maar de mensch wordt Heer en Meester over zijn eigen lot; in tegenstelling met de middeleeuwen. waar het krachtige religieuse leven de wetmatigheid van alle levensprocessen verklaarde. Wel kwam de mensch als denkend, voelend wezen in het middelpunt der aandacht te staan, omdat de slavernij met

de oudheid was ten gronde gegaan, maar hij stelde nog geen belang in de kennis der natuur, en in het onderzoek der uiterlijke wereld. Het persoonlijk afhankelijke karakteriseerde de maatschappelijke verhoudingen, waarvan Dante in zijn Divina Comedia, het heerlijkste wat de middeleeuwen kende, heeft gezongen; het steeds dieper doordringen der ziel in de bron van wijsheid en deugd,

De groote vraag blijft, zooals reeds gezegd, of de arbeidersklasse in staat zal zijn die grootsche taak te vervullen.

Dit is een kwestie van geloof, omdat de ‘zin der geschiedenis’ ons daartoe geen enkele aanwijzing geeft. Want wat er zal gebeuren kan historisch nooit wetenschappelijk worden verklaard. Het lijkt sympathiek om te spreken van een historische lijn, maar daarbij blijft het, omdat het eenige wat wij uit de geschiedenis kunnen leeren, zich er toe bepaalt, dat er geen vaste gegevens bestaan waaruit een historische wetenschap kan worden opgebouwd.

Wij betreden dus hier het gebied van het geloof, hetgeen in dit bizondere geval allerlei vragen onbeantwoord laat. Want zoo eenvoudig als men zich die maatschappelijke ontwikkeling voorstelt is de zaak niet; omdat we zeker moeten rekenen met tal van verschillende psychologische gevoelens. Maar wèl kunnen wij in 't algemeen gelooven in de komst van een nieuwe maatschappij, met een geheel andere maatschappelijke idee, waarvan de moraal zeker niet door een overheid kan worden bevolen. Het psychologische karakter dezer idee vooronderstelt reeds, dat deze uit de menschelijke ziel zelf moet geboren worden.

En daarmee in verband gelooven wij in een vernieuwden bloei der maatschappelijke kunsten, volgens een architectonische organisatie. Maar daarvoor is een algeheele vernieuwing noodig van deze bevoorrechte gemeenschapskunst, omdat juist zij in de kapitalistische maatschappij het meest heeft geleden.

Want aangezien de verwerkelijking der bouwkunstige gebruiksvoorwerpen aan praktische eischen moet voldoen, hetgeen nu eenmaal het doel is van de architectonische idee, werd die verwerkelijking bij de uitvoering, een door en door kapitalistisch bedrijf. En waarom?

Omdat tegelijk met die uitvoering in de 19e eeuw, ook het uitvoerders- of aannemersbedrijf ontstond, dat den ontwerper wel ontlastte van de directe economische onderhandelingen, maar waarmee hij toch volop te doen kreeg. Vandaar dat zoowel het gebouw als het kleinste gebruiksvoorwerp tot handelswaar werd verlaagd. Het grootste bezwaar van dezen toestand was ten slotte het feit, dat de twee personen die bij de uitvoering de leiding hebben, de bouwmeester en de aannemer, dus zij, die samen moeten werken wat hun belangen betreft, in beginsel tegenover elkaar kwamen te staan. Want de bouwmeester verlangt technisch een zoo goed mogelijke uitvoering van zijn bouwwerk, terwijl de aannemer tracht die uitvoering zoo goedkoop mogelijk te bewerkstelligen. Vandaar een eindeloos getwist over zuiver economische aangelegenheden, dat zich gedurende de geheele uitvoering doet gevoelen.

Nu zijn er natuurlijk wel aannemers die, afgescheiden van het mogelijke concurrentiegeval, er een eer in stellen de technische uitvoering van het gebouw zoo goed mogelijk te doen. Maar het beginsel is, kapitalistisch bekeken, verkeerd.

Daarbij komt nog iets. Het gebouw, wil het aan alle praktische eischen voldoen, is in dezen tijd zoo samengesteld geworden, dat er voor de uitvoering van verschillende onderdeelen zelfs afzonderlijke firma 's bestaan, hetgeen een onderlinge samenwerking volstrekt noodzakelijk maakt. Zelfs de aannemer besteedt verschillende technische onderdeelen aan zoogen. onderaannemers uit; een feit, dat bij het nu eenmaal heerschende systeem, de uitvoering steeds moeilijker maakt. Men begrijpt nu wel. dat een dergelijke toestand

opzichzelf al zou pleiten voor een eensgezinde samenwerking, om het woord broederschap in dit verband voorloopig nog maar niet te gebruiken. Want iedere aannemer is natuurlijk op zijn eigen voordeel uit. Vandaar dat sommige bouwwerken, om economische moeilijkheden te vermijden, zoogenaamd in eigen beheer worden uitgevoerd, waarbij dus ontwerper en bouwmeester in één persoon zijn vereenigd. Maar dit heeft weer het bezwaar dat de bouwmeester in dat geval ook zelf alle economische mogelijkheden moet beheerschen, zoodat dan een compagnonschap van bouwmeester en uitvoerder wel de meest gewenschte toestand wordt. Dientengevolge bestaan in vele landen afzonderlijke instellingen, die, na ontvangst van de ontwerpteekeningen van den bouwmeester, zich geheel met de uitvoering en verrekening van het bouwwerk belasten. Maar dit schept weer het nadeel van een stijlkundige oppervlakkigheid, omdat in zoo'n geval eventueele aanvullingen of veranderingen bij de detailleering de moeilijkheden verplaatsen.

Hoe dit zij: men gevoelt wel, hoever wij nog af zijn van een regeling, waarover ik opzettelijk wat meer heb uitgewijd, om juist het openbare gebouw op een ideale wijze te stichten.

Want in de komende gemeenschap zal, in verband met het openbare leven, het saamhoorigheidsgevoel meer in de monumentale bouwkunst tot uiting komen, terwijl de gezinswoning zich tot de uiterste eenvoud zal beperken, waarvan nu reeds het streven zichtbaar is. Dit was trouwens in alle groote culturen het geval. Zal dan in de toekomst een werkwijze mogelijk blijken, als resultaat van een samenwerking in broederschap? Dat kan zeker; omdat de kunst van bouwen, volgens bovenstaande uiteenzetting, daarvoor het meest in aanmerking komt. Immers een architektenbureau van dezen tijd voldoet, bij humane leiding, reeds min of meer aan de eischen. die aan zulk een werkwijze worden gesteld.

Want de leidende bouwmeester zal met zijn teekenaars van zelf te rade gaan om het ontwerp, waarmede men bezig is, praktisch zoo goed mogelijk in te richten, en de aesthetische vorm daarvan, zoo ideaal mogelijk te doen zijn. Want een niet eigengerechtigde chef zal gaarne een goeden raad van zijn teekenaars aanvaarden en deze zullen, dit wetende, ook vrijmoedig hun raad geven, zelfs bij erkenning van het meesterschap van den bouwmeester. Bovendien is het voor de teekenaars ook een veel aangenamer gevoel te weten, dat zij gezamenlijk aan het gewenschte doel hebben meegewerkt. Als vanzelf zal dan die eensgezinde geest zich over de verschillende diensten uitstrekken, die het architektenbureau moeten helpen.

Daarbij komt alles op de gezindheid aan. Want eerst langzamerhand ontstaat het besef, dat de kracht der persoonlijkheid zich juist het sterkst openbaart binnen de grenzen der algemeenheid. En als ik mij niet vergis, dan is dat bij de verwerkelijking der bouwkunstige idee in het tegenwoordige Rusland, waar geheele steden volgens een vooraf gemaakt plan worden gebouwd, reeds zeer sterk merkbaar. Wanneer wij nu in dezen vorm gelooven aan een komende cultuur, en trachten ons die te verbeelden, dan komt voor ons het toekomstige aardsche leven in een heerlijk licht te staan.

Maar ook de factor van twijfel, die bij elk geloof wel eens naar voren komt, wordt zeker bij dit geloof zeer sterk gevoeld.

Is niet tenslotte de eeuwige twijfel de diepste wijsheid?

Want de vraag rijst, omdat het een ideaal betreft, of dit ideaal wel ooit zal worden bereikt? Wordt de menschelijke natuur niet overschat, wanneer de verwerkelijking van dit geloof in eensgezindheid door ons wordt verwacht? Vooronderstelt de geest van algemeene menschenliefde niet de kracht tot een persoonlijke opoffering. welke de mensch niet bezit, omdat de wil, in het diepste zijner ziel, wel daartoe drijft, maar dat hij

ook wel weet, hoe die wil telkens weer door de menschelijke natuur wordt teruggedrongen.

In elk geval beseffen wij, zelfs met het volle vertrouwen in de uiteindelijke verwerkelijking van dat ideaal, dat dit nog ligt in een zeer ver verschiet.

Want de menschelijke geest zal, ter bereiking daarvan, nog tal van omvormingen moeten doorloopen, omdat een geest, met dat religieuse gemeenschapsgevoel, zich gedurende de geschiedenis der menschheid, wel reeds in enkele persoonlijkheden heeft geopenbaard. Maar deze mag niet meer daartoe beperkt blijven, doch moet uitgroeien tot den geest der algemeenheid.

Ik wil besluiten met te gelooven in een nieuwe cultuur, die door de ontwikkeling der arbeidersklasse wordt voorbereid, en die, evenals de vorige culturen, dan als vanzelf van religieusen aard belooft te worden. Zij zal niet zijn doortrokken met den geest van een kerkelijk dogma, maar met den geest van veel wijder religieus begrip, en wel van kosmischen aard. Want de gedachten der groote persoonlijkheden zullen worden geleid door den deemoed van het kosmische gevoel, dat in dezen tijd zich begint te openbaren in den vorm van broederschap onder alle menschen. En wel in het besef, dat alleen door den drang eener algemeene menschenliefde, de vrede op aarde kan worden gesticht, die door de kapitalistische maatschappij werd verstoord. Want deze beleeft, volgens mijn gevoel, als aesthetische verschijning in Amerika haar decadente apothese in het kolossale dat voor gelijkluidend met monumentaal wordt gehouden, en in Europa haar decadente apothese in de aesthetische verschijning der nieuwe zakelijkheid. Vandaar dat de vele bewonderaars, die deze beschouwen als het begin eener nieuwe cultuur, naar mijn meening dwalen, omdat zij m.i. veeleer beschouwd moet worden als het einde van het kapitalistische tijdperk. Want deze zuiver technische bouwkunst is volkomen verklaarbaar in de ontwikkeling der kapitalistische periode. Het gevoelsele-

ment wordt daarin geheel uitgeschakeld, hetgeen den indruk maakt, alsof bij deze bouwkunst de techniek als zoodanig doel is geworden. Maar de techniek is slechts middel, en nooit doel in zichzelf, zooals het muziekinstrument dat is voor een muzikale openbaring.

Maar het technische middel, dat zich in dezen tijd, op een fabelachtige wijze heeft ontwikkeld, wordt natuurlijk bewonderd, en daardoor in de meeste gevallen voor het doel aangezien en daarmee verward. Toch kan niet worden ontkend, dat deze vorm der architectuur veel valsche romantiek heeft opgeruimd. Vandaar dat ik haar kan waardeeren als de bouwkunst van een overgangstijdperk naar een nieuwe cultuur, het tijdperk eener vermechaniseering van alle techniek, waarbij het verstand het gevoel heeft verdrongen. Maar ik heb de vaste overtuiging dat de mensch, zonder een zuivere vorm van romantiek, het terrein van het gevoel, niet kan leven. Want zijn eigen ziel is het element van het diepste gevoel, het onbewuste dat, volgens de laatste psychologische onderzoekingen, zelfs bij alle menschelijke handelingen den doorslag geeft. Want het onbewuste is het algemeene. dat, wat alle menschen vereenigt. Een cultureele stijl is nooit oorzaak, maar altijd gevolg van een bepaalden levensstijl, die zich weerspiegelt in het algemeen levensgevoel, zoodat die cultuur, waarvan de idee naar een goddelijke verwerkelijking grijpt, zich ook zal openbaren in een algemeene kunst, welke alle vroegere kunsten in praktische volkomenheid en schoonheid zal overtreffen.

Want doel en schoonheid zijn, in tegenstelling met de filosofie van Kant, onafscheidelijk met elkaar verbonden. Doelmatigheid is de eerste voorwaarde tot schoonheid, zooals ook de geheele natuur bewijst, omdat al het schoone doelmatig is, maar, zooals vooral de architectuur doet inzien, dat al het doelmatige nog niet schoon is. Ook eerst dan zal weer de sfeer zijn geschapen voor den bloei van alle gemeenschapskunsten,

omdat ook de voorwaarden daartoe, het democratisch broederschapsgevoel, aanwezig zal zijn. Maar dit gevoel nu niet meer krachtens een hierarchisch autoritaire dwang, maar krachtens het hoogere beginsel eener algemeene menschenlieide, dat van uit de ziel der gemeenschap zelve geboren zal worden.

Wanneer ik nu terug grijp naar den titel van deze voordracht ‘Kunst en broederschap’, dan maakt de aanwezigheid van zulk een maatschappelijke idee het waarschijnlijk, dat ook het drama, de gemeenschapskunst, die het levensgebeuren in al zijn schakeeringen ten tooneele brengt, op dezelfde wijze zal ontstaan als het groote gebouw. Want waarom zou het groote kunstwerk niet het gevolg kunnen zijn eener verbeelding van een collectieven geest? Een geloof, waartoe de middeleeuwsche cultuur toch waarlijk wel aanleiding geeft; een geloof aan ‘Kunst en broederschap’. De schoonheid is een produkt der samenleving, waarvan de stijl, als het algemeene, zich ook weerspiegelt in het algemeene levensgevoel. Zij is de belofte van het geluk, de krachten van ontelbare menschen te voelen leven in zijn hart, en ze onder te dompelen in haar tooverbron.

Want dat is, wanneer naar een doel der kunst wordt gezocht, het hoogste geluk dat zij kan geven, ons binnen te leiden in een nieuwe werkelijkheid. En dat kan thans alleen worden bereikt in een samenleving, waarvan de ziel het algemeene besef heeft van een alliefde in de gemeenschap.